

ПРОБЛЕМИ КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО ТА СЕРЕДЬОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

© 2016 ФІЛІН О. С.

УДК 336.648

Філін О. С. Проблеми кредитування малого та середнього бізнесу в умовах економічної кризи

У статті проводиться аналіз стану кредитування малого та середнього бізнесу як необхідної складової відновлення економічного зростання України. Досліджується ступінь впливу економічної кризи на підприємства залежно від обсягів залучених ними кредитів. Виявлено зменшення на 30% протягом першого року кризи кількості позичальників з кредитною заборгованістю до 100 тис. грн при відносно сталих показниках інших сегментів. Ідентифіковано фактори, що стримують відновлення ринку кредитування малих і середніх підприємств: скорочення депозитної бази, формування резервів, високі інфляційні очікування, економічні ризики, пов'язані з масштабом діяльності МСП, незахищеність інтересів кредиторів при банкрутстві позичальника, слабка розвиненість небанківського сектора фінансового ринку. Як шлях зменшення цінових та ризикових обмежень розглянуто механізм функціонування інструментів гарантування кредитів малих і середніх підприємств (LGF) у країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: малі та середні підприємства, кредитування, кредитоспроможність.

Рис.: 2. **Бібл.:** 9.

Філін Олександр Сергійович – аспірант кафедри корпоративних фінансів і контролінгу, Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана (пр. Перемоги, 54/1, Київ, 03680, Україна)

E-mail: Oleksandr.Filin@gmail.com

УДК 336.648

Филин А. С. Проблемы кредитования малого и среднего бизнеса в условиях экономического кризиса

В статье проводится анализ кредитования малого и среднего бизнеса как необходимой составляющей восстановления экономического роста Украины. Исследуется степень влияния экономического кризиса на предприятия в зависимости от объема полученных ими кредитов. Выявлено уменьшение на 30% за первый год кризиса количества заемщиков с кредитной задолженностью в 100 тыс. грн при относительно постоянных показателях других сегментов. Идентифицированы факторы, сдерживающие восстановление рынка кредитования малых и средних предприятий: сокращение депозитной базы, необходимость формирования резервов, высокие инфляционные ожидания, экономические риски, связанные с масштабом деятельности МСП, незащищенность интересов кредиторов при банкротстве заемщика, слабая развитость небанковского сектора финансового рынка. В качестве пути уменьшения ценовых и рискованных ограничений рассмотрен механизм функционирования инструментов гарантирования кредитов малых и средних предприятий (LGF) в странах Европейского Союза.

Ключевые слова: малые и средние предприятия, кредитование, кредитоспособность.

Рис.: 2. **Библ.:** 9.

Филин Александр Сергеевич – аспирант кафедры корпоративных финансов и контроллинга, Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана (пр. Победы, 54/1, Киев, 03680, Украина)

E-mail: Oleksandr.Filin@gmail.com

UDC 336.648

Filin O. S. The Problems of Crediting Small and Medium-Sized Businesses During the Economic Crisis

The article provides analysis of crediting small and medium-sized businesses as a necessary component of recovery process of Ukraine's economic growth. The article examines the impact of the economic crisis on enterprises depending on the volume of the credits received by them. A decrease of 30% for the first year of the crisis in the number of borrowers with credit debt in 100 thousand. UAH at relatively constant rates of other segments has been identified. The article determines obstacles to recovery of the market of crediting small and medium-sized enterprises: reduction of the deposit base, necessity to build reserves, high inflation expectations, economic risks associated with the magnitude of the activities of SMEs, vulnerability of the interests of creditors in bankruptcy of a borrower, underdeveloped non-banking sector of the financial market. As a way of reducing the price and risk constraints, the mechanism of functioning of the instruments for guaranteeing crediting small and medium-sized enterprises (LGF) in the European Union Member States has been considered.

Keywords: small and medium-sized enterprises, crediting, creditability.

Fig.: 2. **Bibl.:** 9.

Filin Oleksandr S. – Postgraduate Student, Department of Corporate Finance and Controlling, Kyiv National Economic University named after V. Hetman (54/1 Peremohy Ave., Kyiv, 03680, Ukraine)

E-mail: Oleksandr.Filin@gmail.com

Діяльність європейських урядів побудована на принципі «Think Small First», що закликає першочергову увагу приділяти розвитку малого бізнесу. В умовах обмеженості ресурсів вони надають пріоритет стимулюванню економічної активності, що, своєю чергою, формуватиме робочі місця, створюватиме додану вартість та збільшуватиме доходи бюджету для фінансування інших проектів, у тому числі соціальних. Підтверджена практична ефективність даної стратегії є стимулом для впровадження її в Україні. У цих умовах першим необхідним кроком є систематизація наявних проблем і визначення шляхів їх вирішення.

Кредитування малих та середніх підприємств (МСП) протягом тривалого часу перебуває в полі ува-

ги науковців. Спектр ризиків, які впливають на кредитоспроможність позичальників та величину пропозиції кредитів, визначається динамічністю даного сегмента ринку, тому необхідним є постійний моніторинг наукових праць та актуальних аналітичних звітів.

Проблематика дослідження представлена в роботах Азаренкової Г., Васильчака С., Васюренко О., Демус Л., Долбнєвої Д., Кемпбела В., Когута А., Ортинського В., Панцира С. та інших.

Метою статті є визначення пріоритетів післякризового відновлення ринку кредитування малих та середніх підприємств. У рамках зазначеної мети виділяються такі завдання: ідентифікація стану ринку кредитування МСП, виявлення та систематизація факторів, що ви-

значають його проблемний стан, проведення аналізу інструментів мінімізації їх впливу.

У 2016 р. в Україні була проведена чергова оцінка індексу економічної політики у сфері малого та середнього підприємництва. У порівнянні з оцінкою 2012 р. європейські експерти відзначають запровадження стратегічної програми підтримки розвитку малого та середнього підприємництва на 2014–2024 рр.: спрощення порядку реєстрації бізнесу, розширення реєстру електронних послуг, дерегуляцію та ратифікацію технічних стандартів ЄС.

Водночас серйозною перешкодою залишається доступ до фінансування, особливо якщо врахувати падіння обсягів банківського кредитування МСП з 2012 р. Згідно з дослідженням ВЕЕПС V, у 2014 р. банківські позики були лише у 19% підприємств, що на 10 п. п. менше, ніж середнє значення групи країн Східного партнерства [1].

Найбільш критичним періодом кредитування визначається 8 кварталів – з I кварталу 2014 р. до IV кварталу 2015 р. Аналітичні звіти НБУ показують постійне посилення вимог до схвалених кредитних заявок корпоративного сектора протягом 2014–2015 рр. і зменшення частки узгоджених кредитів. Перший та другий квартали 2016 р. визначаються незначним полегшенням вимог до клієнтів малого та середнього підприємництва при розгляді кредитів у національній валюті [2]. Основними стримуючими факторами залишаються ризики застави та курсові очікування, хоча відмічається, що другий фактор стає менш впливовим. Водночас 53% банків-респондентів звітують про підвищення попиту на кредити МСП, що є позитивним сигналом відновлення економіки. Ключовими факторами тенденції визначають зниження процентних ставок, бажання розширення обігових коштів та можливість рефінансування попередніх кредитів.

Зазначені негативні тенденції 2014–2015 рр. визначалися впливом економічних та геополітичних фак-

торів, що відобразився на готовності та можливості банківської системи надавати кредити роздрібним клієнтам. З одного боку, інфляція, девальвація, зменшення наявних доходів населення, падіння виручки від реалізації продукції та загальні негативні очікування економічних агентів обмежували надходження нових пасивів. Так, протягом 2014 р. депозитна база зросла на 3%, а протягом 2015 р. – скоротилася на 5%, склавши 98% від початкового значення. Відмітимо, що дані цифри включають вплив переоцінки валютних депозитів, інфляції та зростання грошової маси.

З іншого боку, падіння якості портфеля через девальвацію, анексію та тимчасову окупацію змусили банки збільшити резерви з 131,2 млрд грн на 01.01.2014 р. до 321,3 млрд грн на 01.01.2016 р. (з 10 до 26% активів банківської системи).

Фактичне зменшення пропозиції ресурсів на банківському ринку, у т. ч. і в сегменті кредитування малого та середнього підприємництва, визначало як динаміку цінових показників кредитів, так і вимоги до потенційних кредиторів. Тренд до скорочення кредитування чітко виділявся вже у 2014 р.: включаючи переоцінку валютних зобов'язань, обсяг кредитів наданих банками суб'єктам господарювання зріс на 14,9%, або 103,8 млрд грн при аналогічному зростанні протягом 2013 р. без впливу зазначеного вище ефекту. Протягом 2015 р. обсяг виданих кредитів юридичним особам показав негативну динаміку і за рахунок формування резервів під безнадійну заборгованість скоротився на 2,2%, або 16,6 млрд грн (рис. 1).

Більшою мірою дана тенденція вплинула на малі та середні підприємства. На рис. 2 показано загальний стан і динаміку розподілу малих і середніх підприємств (за критеріями Господарського кодексу України – до 50 найманих працівників, до 10 млн євро річного обороту), що користувалися банківськими кредитами у 2014 р.

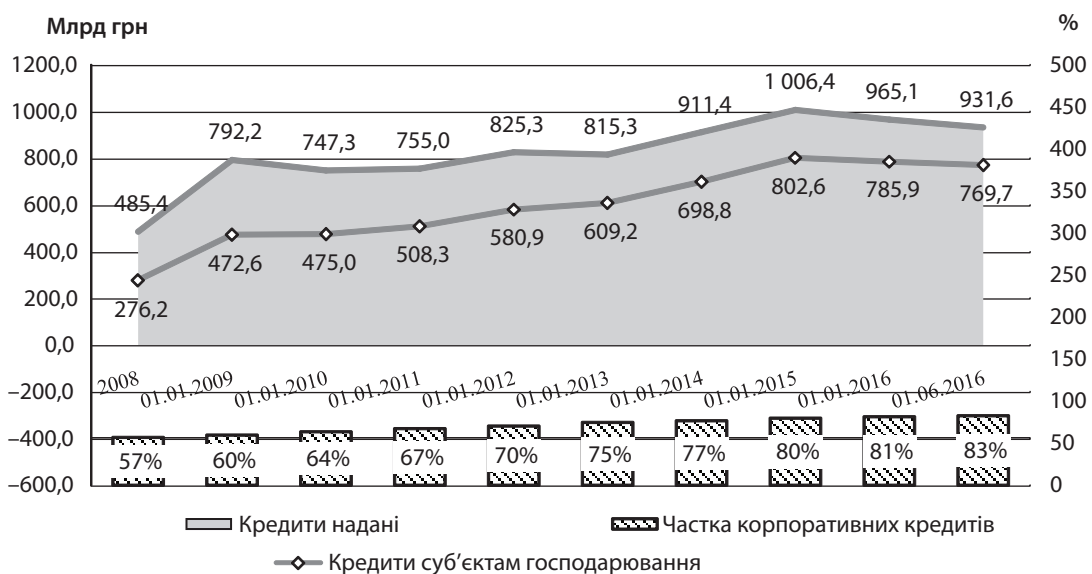


Рис. 1. Динаміка портфеля кредитів, наданих суб'єктам господарювання

Джерело: складено автором за даними [3].

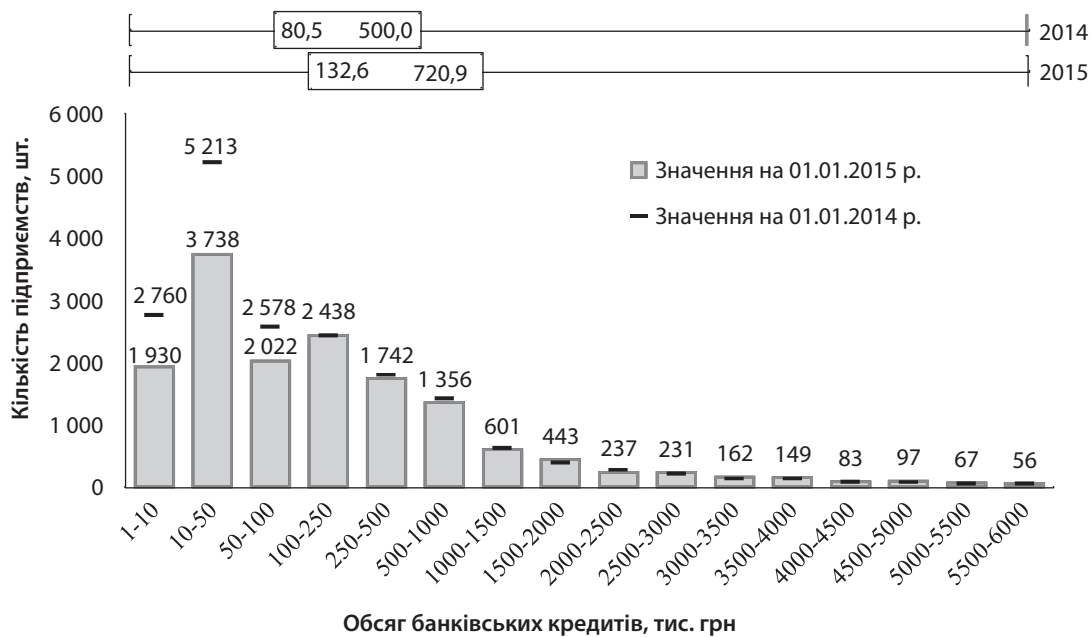


Рис. 2. Розподіл малих і середніх підприємств за обсягом кредитів

Джерело: складено автором за даними Державної служби статистики.

Загальний стан ринку кредитування МСП показує, що на 01.01.2015 р. балансова заборгованість підприємств перед банками в 50% випадків не перевищувала 720,9 тис. грн (500 тис. роком раніше). При цьому 25% підприємств мали кредиторську заборгованість до 132,6 тис. грн (проти 80,5 тис. грн на 01.01.2014 р.). Зростання квартильних показників зумовлене скороченням кількості позичальників у сегменті «до 100 тис. грн» при відносно сталій кількості позичальників у інших сегментах.

У даному випадку динаміка є показово нерівномірною. Найбільшого скорочення зазнали малі кредити: на 30% скоротилася кількість підприємств, що мали до 50 тис. грн заборгованості перед банками, на 20% – від 50 до 100 тис. грн. Майже не змінилася кількість позичальників на проміжку 100–1500 тис. грн. Висхідний тренд показала кількість позичальників із заборгованість більше 2 млн грн.

Аналогічні негативні тенденції виявляють і відносні показники використання банківських кредитів. Так, у 35% позичальників сегмента МСП зобов'язання перед банками на 01.01.2015 р. не перевищували 10% власного капіталу. При оптимальному теоретичному співвідношенні власного та позикового капіталу 1 : 1 (коефіцієнт незалежності) [4]. Це свідчить про потребу кредитної експансії в даному сегменті.

За кризових умов українські банки більш схильні співпрацювати з великими позичальниками, що мають більш стабільні показники діяльності та запас ліквідності. Дані пріоритети мають й економічне обґрунтування. Малі підприємства існують за рахунок більшої маржі та при падінні обсягів продажу першими виходять з ринку. Проблемним питанням при аналізі звітності позичальника також є концентрація – висока залежність від одного споживача. Відсутність альтернативних ринків та каналів збуту, особливо притаманна FMCG-сфері, є однією з основних причин банкрутства в умовах економічної кризи.

Окрім іншого, вартість кредиту має від'ємну кореляцію з його сумою. Оскільки стандартні витрати на одиницю продукції у випадку банківського кредитування значною мірою залежить від кількості оброблених заявок на одну видану позику, фінансові установи зацікавлені в розгляді великих за сумою заявок і мають закладати додаткові витрати для менших сум.

Про слабку стратегічну спрямованість на клієнтів малого та середнього бізнесу свідчить те, що в регулярній звітності 10 українських банків з найбільшими активами малий та середній бізнес виділяється окремо лише в двох. Розширену інформацію для акціонерів надає Райффайзен Банк Аваль у додатках до періодичної звітності, де кредитний портфель аналізується в розрізі великих, малих, мікропідприємств та фізичних осіб. Сукупно малі та середні підприємства формують від 11 до 12% кредитного портфеля [5]. У звітності Приват Банку кредити підприємствам малого та середнього бізнесу подаються сумарно і складають до 1,5% кредитного портфеля [6].

Разом з тим, окремі лінії продуктів для підприємств малого та середнього бізнесу доступні у 8 з 10 вищезгаданих банків. Перелік послуг є стандартним і складається з овердрафтів, короткострокових кредитів на поповнення обігових коштів і середньо- та довгострокових інвестиційних кредитів. Назва продуктів визначається маркетинговою політикою. Вартість залучення коштів для клієнтів становить у середньому 19–25% залежно від продукту, що є вищим за ставки для великих підприємств [7].

Витіснення з ринку малих підприємств має ряд негативних економічних наслідків. До них, окрім безробіття, належать монополізація галузей та посилення бар'єра входження на ринок, зростання імпорту та зменшення балансу зовнішньої торгівлі. За таких умов необхідною є

участь третьої сторони, зацікавленої в підтриманні трендів довгострокового зростання галузей та економіки в цілому. Зазвичай нею виступають державні або міжнародні організації. У сучасній економічній системі існує широкий ряд інструментів штучного стимулювання фінансово-кредитної активності, які можуть ефективно використовуватись в період спаду економіки. Їх можна розділити на стимулювання попиту (зменшення вартості залучення ресурсів для позичальника) та стимулювання пропозиції (зменшення ризиків кредитора).

До першої групи належить субсидювання відсоткової ставки, застосування інструменту кредитних гарантій, пряма фінансова підтримка МСБ, створення державних спеціалізованих фінансово-кредитних установ. До другої: пряме надання комерційним банкам фінансування для кредитування МСП, створення або залучення існуючих гарантійних товариств, що приймають на себе частину ризиків кредитування.

На рівні Європейсько Союзу функціонують організації, метою яких є підтримка малого та середнього бізнесу, – Європейські Структурні Інвестиційні Фонди (ESIFs), Європейський Інвестиційний Банк (EIB) та інші. Їх основним інструментом є гарантування позик. Деякі країни (наприклад, Швейцарія та Польща) мають власні інститути гарантування позик МСП. При цьому Великобританія, навпаки, надає перевагу прямому наданню банкам коштів для цільового кредитування [8].

Найбільш масштабною Європейською програмою є «Інструмент SME». Прогнозується, що протягом реалізації програми фінансування отримають 220–330 тис. SME на суму від 14 до 22 млрд євро. На 2016 р. запланований обсяг фінансування 2,3–3,5 млрд євро для 35,7–53,6 тис. фірм. Необхідно відзначити участь українських банків у цій програмі, які у 2015 р. розподілили 300 млн євро на кредити вітчизняним інноваційним підприємствам.

Механізм інструменту передбачає форму портфельних гарантій, або сек'юритизації, з використанням коштів, передбачених програмами COSME, «Горизонт 2020» та ESIF у поєднанні з ресурсами EIB та Європейського Інвестиційного Фонду (EIF). Держави-члени самостійно обирають інструмент та механізм впровадження. Як у разі надання гарантій без верхньої границі (*uncapped guarantees*), так і у разі участі в операціях сек'юритизації кредитний портфель розділяється на три частини, кожна з яких гарантується конкретним інститутом:

- ✦ наймолодший транш портфеля покривають гарантії ESIF (найбільш ризиковий);
- ✦ мезонінний транш гарантується об'єднаними ресурсами ESIF, ЄС (тобто ресурсами, передбаченими програмами COSME та «Горизонт 2020») та EIF;
- ✦ старший транш покривається за рахунок EIB та, в разі можливості, національними банками розвитку.

Таким чином, у разі сек'юритизації старший транш досягає високих кредитних рейтингів та може бути проданий інституційним і приватним інвесторам. Дана

практика сегментації портфеля за рівнем ризику із подальшим продажем окремих його частин спрямована на залучення приватних інвесторів, збільшує пропозицію кредитних ресурсів. Окрім того, у європейських країнах функціонують і приватні корпорації, що надають послуги гарантування позик (LGF) [9].

В аспекті поширення кредитних гарантій необхідно відмітити, що, не зважаючи на низьку активність вітчизняних державних і приватних інститутів, на ринку України представлені міжнародні програми: фонд підтримки МСБ німецького державного банку KfW, програми ЄБРР зі сприяння інвестиціям в енергоефективність, кредитні гарантії Європейського інвестиційного фонду в межах проекту «InnovFin» (у рамках уже згаданої програми «Горизонт 2020») та інші. Разом з ними функціонують програми надання консалтингових послуг, поширення інноваційних технологій, надання доступу до ноу-хау, загального навчання підприємців та підвищення їх обізнаності в можливостях отримання гарантій та пільгових кредитів.

Окрім високої вартості ресурсів, інфляційних очікувань та кредитних ризиків існують інституційні та правові фактори, що заважають розвитку кредитування, у тому числі малого та середнього бізнесу. Багато експертів, у тому числі Організації економічної кооперації та розвитку, наголошують на необхідності оптимізації законодавчої бази щодо банкрутства підприємств (Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом»), що функціонує з 1992 р., з деякими змінами, внесеними у 2011 та 2013 рр. За статистикою 2014 р., середній відсоток повернення боргу підприємствами-банкрутами склав лише 8,6%. Вартість процедур залишалася високою і досягала 42% вартості конкурсної маси, а весь процес визнання неплатоспроможності займав у середньому 2,9 роки [1]. Слабка захищеність інтересів кредиторів та високі ризики повної втрати коштів у разі банкрутства позичальника стримують як банки, так і інших інвесторів.

З іншого боку, підприємці, які не змогли виконати всі свої зобов'язання в процесі банкрутства, не можуть зареєструвати нову організацію, отримати кредит або укласти договір поруки протягом трьох років після оголошення банкрутства.

До інституційних перешкод належить і слабка розвиненість небанківських каналів залучення фондів підприємствами. В Україні до них належать кредитні спілки, лізингові компанії, венчурні фонди. Україна мала високий потенціал розвитку лізингових послуг: у 2010 р. вони сягали 3% ВВП. Однак за перші дев'ять місяців 2014 р. сума лізингових контрактів скоротилася на 82% у порівнянні з аналогічним періодом попереднього року. Венчурний капітал також недостатньо поширений в Україні. Венчурні фонди працюють на підставі закону «Про інститути спільного інвестування». Діюча нормативно-правова база перешкоджає розвитку венчурного фінансування, обмежуючи участь інституційних інвесторів і держави у формуванні пропозиції венчурного капіталу. Крім того, недостатньо опрацьований захист прав акціонерів цих фондів.

ВИСНОВКИ

Сьогодні багато факторів свідчать про відновлення кредитування малого та середнього бізнесу. Проте залишаються ряд аспектів, що стримують дану сферу:

- ✦ високі інфляційні очікування та інші економічні ризики, що зумовляють високу номінальну вартість ресурсів для банків. Пріоритетність формування банківських резервів жорстко регламентує розподіл залучених коштів та обмежує їх пропозицію на кредитному ринку;
- ✦ особливості функціонування підприємств МСП їх менш захищеними від впливу падіння економіки. Ризики їх банкрутства значно вищі за ризики великих підприємств;
- ✦ висока вартість запозичення капіталу для МСП. Поточні тенденції зниження відсоткових ставок відображаються у підвищенні попиту зі сторони підприємств;
- ✦ нереалізований потенціал інструментів гарантування кредитів для підтримки розвитку малого та середнього підприємництва. Представлення на українському ринку міжнародних програм є позитивним фактом, проте активність вітчизняних інститутів залишається вкрай низькою;
- ✦ серед правових та інституційних обмежень відзначаються слабка захищеність інтересів кредитора в разі банкрутства позичальника та обмежене поширення альтернативних (небанківських) джерел фінансування – кредитних спілок, лізингових компаній, венчурних фондів через застарілу законодавчу базу.

Усунення цих перешкод шляхом вивчення та імплементації найкращих практик суттєво розширить ринок кредитування та інвестицій в малий та середній бізнес України і створить базу для стабільного економічного зростання. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. SME PolicyIndex: EasternPartnerCountries 2016. Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe [Електронний ресурс] // The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). – 2015. – Режим доступу : <http://www.oecd.org/countries/ukraine/sme-policy-index-eastern-partner-countries-2016-9789264246249-en.htm>
2. Опитування про умови кредитування [Електронний ресурс] // Аналітичний звіт. – Національний банк України. – 2016. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=20231434
3. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] // Національний Банк України. – 2016. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=28905601&cat_id=25365601
4. Васильчак С. В. Оцінка кредитоспроможності позичальника як один з методів забезпечення економічної безпеки банку / С. В. Васильчак, Л. Р. Демус // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22. – С. 154–161.
5. Фінансова звітність АТ «Райффайзен Банк Аваль» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.aval.ua/ru/about/bank_reports/

6. Фінансова звітність АТ «Приватбанк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://privatbank.ua/about/finansovajatochetnost/>

7. Процентні ставки : статистичний випуск. – Національний Банк України, 2015. – № 12.

8. Панцир С. Політика підтримки МСБ: доступ до фінансово-кредитних ресурсів (Policy Paper) / Сергій Панцир, Андрій Когут. – К. : Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2015. – 32 с.

9. SME lending and competition: an international comparison of markets [Електронний ресурс] / Institute For Employment Studies. – 2016. – Режим доступу : <http://www.employment-studies.co.uk/resource/sme-lending-and-competition-international-comparison-markets>

Науковий керівник – Бабяк Н. Д., кандидат економічних наук, професор кафедри корпоративних фінансів і контролінгу, заступник завідувача кафедри з навчально-методичної роботи ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

REFERENCES

“Finansova zvitnist AT “Raiffaizen Bank Aval”” [Financial statements of JSC “Raiffeisen Bank Aval”]. https://www.aval.ua/ru/about/bank_reports/

“Finansova zvitnist AT “PryvatBank”” [Financial statements of JSC “PryvatBank”]. <https://privatbank.ua/about/finansovajatochetnost/>

“Osnovni pokaznyky diialnosti bankiv Ukrainy” [Main indicators of activities of Ukrainian banks]. Natsionalnyi bank Ukrainy. https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=28905601&cat_id=25365601

“Opytuvannia pro umovy kredytuvannia : analitychny zvit” [A survey on lending conditions : an analytical report]. Natsionalnyi bank Ukrainy. https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=20231434

Protsentni stavky : stat. vypusk, no. 12 (2015).

Pantsyr, S., and Kohut, A. *Polityka pidtrymky MSB: dostup do finansovo-kredytnykh resursiv* [Policies to support SMEs: access to financial-credit resources]. Kyiv: Yevropeyskyi informatsiino-doslidnytskyi tsentr, 2015.

“SME Policy Index: Eastern Partner Countries 2016. Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe” The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD). <http://www.oecd.org/countries/ukraine/sme-policy-index-eastern-partner-countries-2016-9789264246249-en.htm>

SME Lending and Competition: an International Comparison of Markets. UK: Institute For Employment Studies, 2016.

Vasylchak, S. V., and Demus, L. R. “Otsinka kredytopromozhnosti pozychalnyka yak odyn z metodiv zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky banku” [The credit rating of the borrower as one of the methods of ensuring economic security of the Bank]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, no. 22 (2012): 154-161.